

Парадигми інтродукції деревно-кущових рослин в умовах півдня України

Немерцалов В. В., Коваленко С. Г., Васильєва Т. В.

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Розглянуто теоретичні аспекти створення зелених зон в умовах півдня України на прикладі міста Одеси. Охарактеризовано типи інтродукційного процесу, określено коло питань, які потребують вирішення для створення гармонійного ландшафту, виділені типи міських насаджень. Наведено систематичний склад деревно-кущових рослин, що зростають в умовах півдня України.

Території, на яких розташовані великі міста, дозволяють виділити їх у окремий тип ландшафтів, для яких характерні особливі флора і фауна [1]. Місто виступає потужним споживачем органічних речовин та енергії. Міське

довкілля безпосередньо та опосередковано впливає на здоров'я та тривалість життя людей. Це призводить до потужного впливу міст на оточуючі і віддалені природні і антропогенні ландшафти. Деревно-кущові рослини у містах виконують функцію оптимізації умов навколишнього середовища: використовуються для створення санітарних і рекреаційних зон, для меліорації, закріплення ґрунтів, тощо. Вони мають значне господарське значення як джерела деревини, ліків, продуктів харчування. За рахунок значної тривалості життя деревно-чагарникові рослини стають базовими об'єктами у формуванні культурних ландшафтів.

В умовах степової зони України вирішення проблеми озеленення населених пунктів вимагає розв'язання низки теоретичних і практичних питань створення, збереження, поновлення і оптимізації структури зелених насаджень різних типів. Інтродукція рослин (з різною інтенсивністю) триває в регіоні вже декілька тисячоліть і потребує узагальнення та осмислення досягнутих результатів і визначення подальших перспективних напрямків. Ми виділяємо такі типи інтродукції: аматорська, комерційна, созологічна, науково-виробнича. Аматорська інтродукція переважно залучає невелику кількість рослин з невеликої кількості таксонів, що культивуються на певній обмеженій території певний час. Комерційна інтродукція забезпечує потреби аматорської інтродукції, до того ж фірми не зацікавлені в натуралізації інтродуцентів, бо це позбавляє їх прибутку. Созологічна інтродукція пов'язана із збереженням і відновленням в культурі рідкісних і зникаючих видів рослин та створенням колекцій певних таксонів, або репрезентацією ландшафтів. Науково-виробнича інтродукція призводить до трансформації ландшафтів та зміни способів господарювання за рахунок масового спрямованого введення великої кількості рослин з багатьох таксонів в регіональне озеленення.

Відносно сталим компонентом рослинного покриву міст є насадження деревно-кущових рослин. Для їхньої характеристики використовується поняття дендрофлора, що об'єднує види дикорослих і культивованих дерев і кущів (та ліан), які зустрічаються в межах певної території [2]. Зміни, що відбуваються у місті протягом його існування, та їхній вплив на рослинний покрив регіону потребують виявлення, дослідження та опанування з позицій концепції сталого розвитку, з використанням останніх досягнень у теорії інтродукції рослин, охорони природи, теорії і практиці озеленення населених пунктів. В межах міста можна виділити культурний та фінансовий центр, рекреаційні приморську і паркову зони, спальні райони малоповерхової та висотної забудови, приватний сектор, промислові і транспортні зони, природоохоронні території та звалища. Для кожної із зон характерна своя флора, в тому числі, дендрофлора. Найрозповсюдженіша класифікація міських насаджень [3] включає наступні категорії: насадження

загального використання, насадження обмеженого використання і насадження спеціального призначення. До насаджень загального використання на території міста Одеси належать: 1) парки всіх типів (культури і відпочинку, міські, районні, мікрорайонні, спортивні, меморіальні); 2) сади житлових районів і об'єкти внутрішньо квартального озеленення; 3) сквери; 4) бульвари; 5) гідропарк; 6) лісопарк. До насаджень обмеженого використання належать: 1) насадження біля шкіл, дошкільних установ і інших навчальних закладів; 2) насадження санаторіїв і профілакторіїв, будинків відпочинку; 3) насадження в зоні присадибної забудови; 4) насадження на території промислових підприємств; 5) насадження територій з особливим режимом охорони. До насаджень спеціального призначення відносяться: 1) нова і стара території Ботанічного саду ОНУ імені І. І. Мечникова; 2) вуличні насадження; 3) насадження дендропарку і зоологічного саду; 4) насадження кладовищ; 5) захисні насадження промислової зони та транспортних шляхів; 5) меліоративні і ґрунтозакріплюючі насадження; 6) міські і приміські фруктові сади, розсадники.

В ході роботи проведено обстеження об'єктів, що належать до всіх типів зелених насаджень міста, в тому числі: вулиць, парків, санаторіїв, скверів і кладовищ, ботанічного саду Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова, частково приватних садіб, асортименту приватних фірм, що займаються озелененням. Визначено таксономічний склад дендрофлори насаджень міста Одеса, яка, за нашими даними, включає 725 видів з 260 родів, 77 родин, наявність форм встановлена у 124 видів з 54 родів, 32 родин, що складає 18,2% видів дендрофлори України. Кількість форм, що культивуються, коливається від однієї (78 видів) до 9 (*Thuja occidentalis* L.). Середня кількість форм, що припадає на один вид дендрофлори, складає 0,3 [4, 5].

Сучасне місто, зазвичай, представлено цілою мозаїкою ландшафтів і мікрокліматичних умов, що є частиною ділянок з певним мезокліматом. Багато- і малоповерхова забудова, каналізаційні і водопровідні системи, теплові і електричні станції, транспортні шляхи, фабрики, заводи, об'єкти сільськогосподарського виробництва і зеленого будівництва розбивають висхідний ландшафт на ділянки з різним режимом зволоження, температури, освітлення, різним хімічним і фізичним складом ґрунтів тощо. Зелені насадження в межах міського ландшафту потрапляють під дію мікрокліматичних факторів та самі беруть участь у їх формуванні. Затінення, зволоження повітря, захист від пилу, поглинання антропогенних газів деревно-чагарниковими рослинами призводить до оптимізації умов оточуючого середовища у межах зелених насаджень різного типу. Особливе значення це має в умовах степової зони України, де спостерігається низька кількість опадів і значна сухість повітря. Оптимізацію природного середовища може

забезпечити тільки збалансована система зелених насаджень, в якій всі біологічні і архітектурні елементи діють для досягнення спільної мети. Однією з важливих ознак такої системи є її стабільність, саморегуляція і часткова здатність до самовідновлення.

Стабільність міських ландшафтів, що включають зелені насадження зумовлена витривалістю самих рослин та їх довговічністю в умовах міста. Розвинута і збалансована вікова структура паркових фітоценозів, вуличних і міжбудинкових насаджень є критерієм стабільності відповідних композицій. Дендрофлора Одеси сформувалася як результат відбору видів, що коли-небудь потрапляли на територію Північно-Західного Причорномор'я, в місцевих кліматичних та екологічних умовах, з урахуванням фактору випадковості. Її структура, таким чином, є результатом взаємодії еволюції насінневих рослин, умов ландшафту та його антропогенної трансформації.

Література:

1. Клауснитцер, Б. Экология городской фауны [Текст] / Б. Клауснитцер. – Москва : Мир, 1990. – 270 с.
2. Кохно, М. А. Каталог дендрофлоры Украины [Текст] / М. А. Кохно. – Київ : Фітосоціоцентр, 2001. – 72 с.
3. Кучерявий, В. П. Урбоекологія [Текст] / В. П. Кучерявий. – Львів : Світ, 2001. – 440 с.
4. Немерцалов, В. В. Конспект дендрофлоры Одессы [Текст] / В. В. Немерцалов. – Одесса : Альянс Юг, 2007. – 95 с.
5. Немерцалов, В. В. Формова різноманітність культивованої дендрофлори міста Одеси [Текст] / В. В. Немерцалов, С. І. Кузнецов // Матеріали XII з'їзду Українського ботанічного товариства (Одеса, 15–18 травня 2006 р.). – Одеса, 2006. – С. 46.